

J. ŽINIAUSKAS

(Vilnius)

VISUOMENINĖS J. BASANAVIČIAUS PAŽIŪROS „AUŠROS“ LEIDIMO LAIKOTARPIU

J. Basanavičiaus — vieno iš lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo vadovų ir „vieningosios srovės“ teorijos ideologų visuomeninės pažiūros, kaip ir jo veikla, buvo labai prieštaringos. Šiame straipsnyje aptariamos tik ankstyvojo jo veiklos laikotarpio — dviejų paskutiniųjų XIX a. dešimtmečių — visuomeninės pažiūros.

Tuo metu išryškėjo dvi pagrindinės J. Basanavičiaus visuomeninio darbo kryptys: visuomeninė kultūrinė veikla Bulgarijoje; rūpinimasis „lietuviybės reikalais“.

Į Bulgariją J. Basanavičius atvyko 1880 metų pradžioje, Maskvoje baigęs medicinos studijas. Be grynai profesinio pobūdžio priežasčių, paskatinusių jį vykti užsienin, J. Basanavičius pasirinko Bulgariją dar ir todėl, kad ji įgijo nepriklausomybę¹. J. Basanavičius stebėjo tuos naujus poslinkius bulgarų tautos istorijoje, kurie prasidėjo, pasibaigus 1877—1878 metų rusų—turkų karui. Iki 1878-ųjų — Bulgarijos išvadavimo iš turkų jungo — metų šios šalies politinė padėtis buvo labai panaši į sunkią Lietuvos padėtį Rusijos imperijoje. Todėl suprantama, kad nauja vaga pasukusi Bulgarijos istorija buvo J. Basanavičiui savotiškas orientyras, kuriuo remiantis buvo galima modeliuoti Lietuvos išlaisvinimo projektus².

Apsigyvenęs Lompalankoje, J. Basanavičius netrukus įsijungė į politinę veiklą³. L. Karavelovo (1837—1879) liberalų partijos, prie kurios „buvo prisiglaudęs“ J. Basanavičius, programa buvo suformuluota lakoniškai ir aiškiai: kovoti už nacionalinę, politinę ir visuomeninę laisvę. Valstybinės santvarkos idealas L. Karavelovui buvo buržuazinė-demokratinė respublika. Tokia politinė platforma pilnai atitiko J. Basanavičiaus lūkesčius, todėl jis ją priėmė be žymesnių išlygų. Pirmajame bulgarų revoliuciniame laikraštyje, karavelistų partijos organe «Независимость» (anksčiau vadintu „Свобода“) pasirodė vienas kitas J. Basa-

¹ „D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija“. Lietuvių mokslo draugijos leidinys, Vilnius, 1936, p. 31 (toliau — „Autobiografija“).

² A. Nezabitauskis, Basanavičius, K., 1938, p. 217—218.

³ „Autobiografija“, p. 37.

navičiaus straipsnis einamosios politikos, rinkimų klausimais⁴. Apie bulgarų politinio pobūdžio problemas jis rašė ir Peterburge ėjusiam laikraštyje «Голос»⁵.

1892 metų pabaigoje J. Basanavičius persikėlė gyventi į Varną. Ten jis įstojo į bulgarų Demokratų partiją, kuri, kaip rašė J. Basanavičius „Autobiografijoje“, jam labai patikusi savo principais⁶. Kaip aktyvus šios partijos narys, J. Basanavičius tais pačiais metais išrenkamas pata-rėju į Varnos municipalitetą, kuriame darbavosi iki 1903 metų⁷. Du kar-tus — 1903 ir 1905 metais — kaip Varnos Demokratų partijos delegatas J. Basanavičius dalyvavo šios partijos kongrese Sofijoje.

Kalbant apie J. Basanavičiaus veiklą Demokratų partijoje, reikia tu-rėti galvoje tai, kad tuo metu ši partija gyveno savo saulėlydį. Buvusi liberalų partija, kuriai jos „aukso amžiaus“ laikais (1880—1895 metais) vadovavo Petko Karavelovas, vidinių nesutarimų plėšoma, suskilo į tris smulkias partijas, daugiausia reiškusias stambiosios buržuazijos interes-us. Pats P. Karavelovas, Tyrnovo (1879) konstitucijos laikų didvyris, dabar vadovavo Demokratų partijai, visiškai praradusiai įtaką valstie-čiams, t. y. pagrindinei to meto Bulgarijos išnaudojamajai klasei. P. Ka-ravelovo partija tapo smulkiosios prekijų bei pramonės buržuazijos par-tija, netekusi savarakiškos politinės reikšmės. Visos šios partijos iš esmės buvo antiliaudinės, reakcinės įvairių buržuazijos grupių sąjungos, kovojusios tarpusavyje dėl valdžios.

J. Basanavičių, kurių devintojo dešimtmečio pradžioje buvo stipriai patraukę liberalų politiniai lozungai, ir šiuo metu tebeveikė P. Karave-lovo skelbiamos smulkiaburžuazinės idėjos, šio žymaus bulgarų nacio-nalinio išsivaduojamojo judėjimo veterano autoritetas. Todėl ir J. Basa-navičiaus veikla ribojosi liberalinio pobūdžio uždaviniais⁸.

1882 metų pabaigoje J. Basanavičius atvyko į Prahą, miestą, kurį jis pavadino „lietuvių atgimimo vyge“⁹. Čia gyvendamas, J. Basana-vičius dalyvavo, paruošiant pirmąjį Didžiajai Lietuvai skirtą spausdintą lietuvių laikraštį „Aušra“¹⁰. Leisdamas „Aušrą“, J. Basanavičius žymiai konkrečiau išreiškė savo politines pažiūras.

Pirmajame šio laikraščio numeryje J. Basanavičius paskelbė straips-nį „Priekalba“—„Aušros“ programą¹¹, kuri buvo labai kukli. Joje vy-rauja daugiausia švietėjiško pobūdžio uždaviniai: 1. Kelti tautybės idea-lą¹²; 2. Ugdyti tėvynės ir gimtosios kalbos meilę; 3. Supažindinti skai-tytojus su Lietuvos praeitimi; 4. Reikalauti lietuviškų mokyklų.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, p. 75.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat, p. 78.

⁹ Ten pat, p. 41.

¹⁰ „Lietuviškoji enciklopedija“, t. 2, K., 1933, p. 326.

¹¹ „Ausra“, laikraštis, išleidžiamas per Dra. Bassanawiczų Ragainėj. Kowinis, 1883, p. 4—7 (toliau — „Aušra“).

¹² M. Gustaltis, Basanavičius ir „Aušra“, K., 1927, p. 17.

„Priekalboje“ ypač pabrėžiama, kad politika laikraštyje nebus liečiama¹³.

Programos ribotumas bei joje glūdinčios prieštaravimai netruko pasireikšti. Gyvendamas Bulgarijoje, J. Basanavičius nedviprasmiškai propagavo savo neigiamą požiūrį į carizmą, į jo kolonizatorišką politiką, nacionalinių mažumų engimą ir pan.¹⁴ Pradėjęs leisti „Aušrą“, J. Basanavičius ėmė taikstyti su carizmu. Šis taikstymasis neišvengiamai vedė J. Basanavičių prie minties apie „tautybės idealą“, kuriame slėpėjo buržuazinis klasių vienybės principas. Savo ruožtu, vieningosios tautos principas atsispindėjo J. Basanavičiaus iš esmės klaidingame ne tik nūdienos, bet ir praeities istorijos vertinime¹⁵.

Vadovaudamasis naivia idėja apie „gerą monarchą“, J. Basanavičius tikėjosi caro malonės lietuviškai spaudai ir mokyklai lietuvių kalba atgauti¹⁶. Todėl jis ir siekė spausdinti „Aušroje“ nuolankius prašymus bei pageidavimus.

Savo politines pažiūras J. Basanavičius plačiausiai išdėstė „Apšvietoje“— Amerikos lietuvių mokslo draugystės laikraštyje. 1892 metų pirmajame numeryje J. Sapaliaus slapyvardė jis paskelbė straipsnį „Priedėlis prie „lietuviško klausimo“¹⁷.

Kaip politinės programos pagrindą J. Basanavičius iškelia „savistovės Lietuvos“ idėją¹⁸. Lietuvių nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo laikotarpiu tai buvo pažangi idėja. J. Basanavičiaus politinės kovos metodai neleido jam reikšti panašių minčių tokiaime laikraštyje kaip „Aušra“, patenkančiame į Rusijos imperiją.

J. Basanavičius „savistovės Lietuvos“ idėją suprato kaip „Lietuvos lietuviškumą“¹⁹, ir todėl reikia siekti, kad „a) Lietuva lietuviška taptų; b) idėjos apie Lietuvos savistovystę ant tautiško pamato išsiplatintų kunigų ir bajorų tarpe; c) apšvietimo kalba visų Lietuvos luomų taptų lietuviškoji kalba; d) sandora ir meilė viešpatautų tarp visų Lietuvos gyventojų ir idealu visų luomų taptų — lietuvištytė“²⁰ (J. Basanavičiaus pabraukta.— J. Ž.).

J. Basanavičiaus politinės programos turinį sudarė „socialinės tautos tautos viduje siekimas“²¹, „lietuvių kalbos atgaivinimas ir jos teisių atstatymas“²².

Siame straipsnyje J. Basanavičius netiesiogiai atsako į klausimą, kodėl jo programoje nekalbama apie aktyvų priešinimąsi carizmui. „Turėdami tiek paveizdų atgijimo didesnių ar mažesnių tautų mūsų šimt-

¹³ „Aušra“, 1883, p. 5.

¹⁴ „Autobiografija“, p. 81.

¹⁵ „Aušra“, 1883, p. 85.

¹⁶ Ten pat, p. 23, 81—82.

¹⁷ „Apszvieta“, 1892.I.12, p. 15—35 (toliau — „Apšvieta“).

¹⁸ Ten pat, p. 26.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Ten pat, p. 32.

²¹ J. Jurginis, Istorija ir poezija, Vilnius, 1969, p. 269.

²² „Lietuviškoji enciklopedija“, t. 2, p. 1430.

metyje, Lietuvos inteligentai persiliudiję yra, kad ir dėl jų tėviškės, rasi, neužilgo atvyks valanda liuosybės... Šito galo belaukdami, jie nesėdi rankas susiėmę, bet triūšia dėl apšvietimo savo brolių, gaivindami ir kurstydami lietuvišką idėją²³.

Čia labai ryškiai atsispindi bulgarų tautos istorijos įtaka, formuojantis J. Basanavičiaus pažiūroms į nacionalinius judėjimus. 1877—1878 metų rusų—turkų karas sutapo su bulgarų buržuazine-demokratine revoliucija. Mechnaiškai perkeldamas Bulgarijoje įgytą patyrimą Lietuvos sąlygomis, J. Basanavičius atmetė bet kokias mintis rimčiau priešintis carizmui. Užsiėmęs socialinės taikos propagavimu, J. Basanavičius nuėjo į politinio oportunizmo pozicijas²⁴.

Tikriausiai galima teigti, kad tokiai J. Basanavičiaus nacionalinio judėjimo koncepcijai susidaryti turėjo reikšmės ir tai, kad jis dvidešimt penkerius metus, su nežymiomis pertraukomis, praleido užsienyje. Ten gyvendamas, J. Basanavičius nesigilino į kokybinio pobūdžio pasikeitimus, atsiradusius, pradėjęs vystyti Lietuvoje kapitalistiniams gamybos santykiams, nekreipė dėmesio į naujus klasinės diferenciacijos procesus Lietuvos kaimuose ir ypač miestuose. Žiūrėdamas į tautą kaip į nedalomą visumą, J. Basanavičius savo „vieningosios srovės“ koncepcija iš esmės niveliavo XIX a. pabaigos — XX a. pradžios lietuvių nacionalinio judėjimo klasinį nevienalytiškumą. Ši koncepcija suvaidino neigiamą vaidmenį Lietuvos istorijoje.

Beje, minėtame straipsnyje J. Basanavičius užsimena apie klasinį lietuvių tautos susiskaidymą. Pažymėdamas, kad „mantingumas žmonių visados buvo,— o, regimai, ir bus,— nelygus“²⁵, J. Basanavičius užsimena apie socializmą, kaip mokslinę teoriją. Tačiau šios teorijos perspektyvų, konkrečiai sprendžiant klasinių santykių problemas, J. Basanavičius nesiima nurodyti²⁶.

J. Basanavičius suprato neatsiejamą marksistinių (arba kaip sakė J. Basanavičius — socialistinių) idėjų ryšį su klasių kova, nes toliau straipsnyje jis pareiškia, kad „tuomi tarpu (mano pabraukta.— J. Ž.) dėl sutvirtinimo lietuvių nebūtų naudinga tautiškąją mūsų klausimą sukerkus su socialistišką“²⁷.

Kaip matome, J. Basanavičius „Aušros“ leidimo laikotarpiu neatmetė marksistinių idėjų, o tik siūlė laikinai jų atsisakyti, kaip neatitinkančių jo paties iškeltos tautinės vienybės programos.

Taigi J. Basanavičiaus visuomeninės pažiūros galutinai susiformavo paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais. Žiauriomis carizmo engiamos Lietuvos sąlygomis nacionalinės nepriklausomybės klausimas J. Basanavičiui buvo svarbiausias. Nekeldamas radikalių pasipriešinimo carizmui

²³ „Apšvieta“, p. 26.

²⁴ J. Jurginis, Jono Basanavičiaus kultūrinis palikimas.— Kn.: J. Basanavičius, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1970, p. XXII.

²⁵ „Apšvieta“, p. 29.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat, p. 32.

uždavinių, J. Basanavičius „Aušroje“ išdėstė liberališką švietėjiško pobūdžio šio laikraščio leidimo programą.

„Vieningosios srovės“ koncepciją neleido J. Basanavičiui priimti marksistinių klasių kovos idėjų. Iliuzinė, ignoruojanti realiąją tikrovę, vienalytės, nedalomos tautos idėja vedė J. Basanavičių į politinius klystkelius, iš kurių tikrojo kelio jam taip ir nepavyko surasti. Tuo ne sykį vėliau naudojosi lietuviškoji buržuazija, be galo adoravusi J. Basanavičių ir kartu jo vardu dangsčiusi savo klasinę, antiliaudišką politiką.

J. Basanavičius, visuomeninius, politinius ir ekonominius klausimus sprendęs liberalinės buržuazijos, buožijos ir tam tikra dalimi dvarininkų požiūriu, pasireiškė kaip liberalių pažiūrų veikėjas.